

EGY KONCENTRÁCIÓS TÁBORT TÚLÉLT FIATAL LÁNY ANALÍZISE*

Edith Ludowyk-Gyömrői

Anna Freud (1960) John Bowlby *Bánat és gyász* című munkájához írt kommentárjában olyan koncentrációs tábort túlélő fiatalok analízisével foglalkozik, akik születésüktől csecsemőkorukon át ismételt traumatisztikus szeparációk áldozatai voltak. Várakozásai szerint ilyen esetek vizsgálata révén részletesebb ismeretekhez juthatunk a korai szeparációról és annak későbbi patológikus következményeiről. Az itt következő írás e gyermekek egyikének analízisének alapul, és megkísérli felvázolni a személyiségfejlődés útjában álló akadályokat, amelyek a helyzetek ilyen végzetes összejátszásának hatására keletkeznek.

Elizabeth előtörténete

Elizabeth történetének kezdete kevés, egymástól elszigetelt részletből áll össze, amelyek főként a csoportjában levő többi gyerektől és azok rokonaitól nyert információkon alapulnak. Neki magának az Angliába érkezését megelőző időszakról - egy-egy elszigetelt képtől eltekintve - semmi emléke nem volt. Feltételezhető, hogy Helen nevű nővérével együtt Csehszlovákiában születtek, és Auschwitzba már szüleik nélkül kerültek. Legalábbis az auschwitzi tábor jegyzőkönyvében sem szülők, sem rokonok neve nem szerepel a nevük mellett. A gyerekekről a karjukra tetovált számokon kívül semmiféle dokumentum nem volt fellelhető.

Auschwitzban egy olyan nyolc gyerekből álló csoportot alkottak, akiket ismeretlen okból életben hagytak. Charlie, a legidősebb gyerek volt a nagy védelmező testvér, és - a túlélők elmondása szerint - fontos szerepe volt életük megmentésében. A gyűlött örökkel való folyamatos csatározások során arra tanította a többi gyereket, hogy ne válaszoljanak a reggeli Appelon, hanem bújjanak el a barakkok mögé. Azon a napon, amikor a nácik a felsza-

badítók érkezésének hírére a barakkok lakóit sorra agyonlőtték, a gyerekek utasításainak megfelelően cselekedtek, és megmenekültek.

A felszabadulásakor, orvosi vizsgálatok alapján Elizabeth életkorát négy, nővéreét pedig öt évre becsülték. Minden kísérlet, amely arra irányult, hogy megtudjuk, hol töltötték az Angliába való érkezést megelőző időszakot, eredménytelen volt. Azt sem tudjuk, hogy a felszabadulást követő hónapokban hol gondoskodtak róluk, hol ápolták őket.

Angliába való megérkezésétől a kezelés megkezdését megelőző évig Elizabeth egy olyan speciális gyermekotthonban élt, melyet kifejezetten koncentrációs tábort túlélő gyermekek számára szerveztek. Az otthonban Alice Goldberger odaadó és szakképzett gondozása alatt álltak, aki mindent megtett azért, hogy természetes, otthonos körülményeket biztosítson számukra, és minden lehetőséget megteremtett növekedésük, fejlődésük és adaptációjuk érdekében. Goldberger kisasszony leírása szerint a nővérek érkezésükkor sápadt, öreges, puffadt arcú kis felnőtteknek hatottak, súlyos bőrproblémákkal küzdöttek; rühesek voltak és a hajuk egészen rövidre volt nyírva. Viselkedésük zajos volt, túlzóan vidám. Minden új élményt boldog sikollyal fogadtak, legkedvesebb elfoglaltságuk a tánc és az ének volt.

A csoportba tartozó gyermekek valamennyien nagyon ragaszkodtak egymáshoz, Elizabeth és nővére viszont teljességgel elválaszthatatlanok voltak. Esténként odamentek egymás ágyához, átölelték és megcsókolták egymást. Bensőséges viszonyuk számára megőrzött speciális csecsemőnyelven sugdolóztak egymással. Még évekkel később is, anyát és gyermeket játszva, gyakran voltak egymás karjaiban. Ilyenkor Elizabeth volt a gyerek, aki csecsemőnyelven beszélt és úgy is viselkedett. Feltűnően izgatottak voltak látogatók, főként férfiak jelenlétében, akiknek igyekeztek az ölébe mászni és ölelgetni őket.

Elizabeth a látencia-szakaszban

Miss Goldberger beszámolója szerint Elizabeth számára nem okozott nagy problémát az új környezet. Fizikailag jól fejlődött, büszke volt gyönyörű, hullámos hajára, és élénk arcocskája is megfelelt korának. Egyedül az tűnt fel viselkedésében, hogy túlságosan is jó volt. A jóság volt számára a leghatásosabb fegyver folytonos harcában azért, hogy a csoportban elismerést vívjon ki, és felkeltse azoknak a felnőtteknek a figyelmét, akikhez különösen mély és dependens módon ragaszkodott. Az egyik első előmeneteli értesítője szerint, amely talán egy évvel érkezése után készült, „nagyon kedves, feladatai érdeklik”, és ezen időszak alatt „jó előmenetelről tett tanúbizonyságot”. Bár néhány tárgyban akadtak nehézségei, tanára szerint „nincs kétség afelől, hogy a következő tanév során mindezek megoldódnak majd. Nagyon érdekli a jövő. Kedves, barátságos személyisége minden osztálynak javára válik.”

Ahogy azonban Elizabeth a látencia-szakaszba került, fejlődése nem mindenben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Hamar világossá vált, hogy az iskolai feladatok iránti odaadásának alapja nem annyira a tantárgy iránti érdeklődés vagy a tanulásvágy, hanem inkább a tanárhoz való viszony. Egyik tanévről a másikra, attól függően, hogy történt-e tanárváltás, eredményei gyökeresen megváltozhattak. Ha nem tudta elérni, hogy ő legyen a legjobb és

tanára legkedvesebb diákja, elviselhetetlenné vált, zavarta az osztályt és képtelen volt tanulni. Az otthonában is hasonló volt a helyzet - a túlságosan is jó, kedves, a foglalkozásokon buzgó és a színelőadásokban boldogan részt vállaló gyermek, valahányszor úgy érezte, nem becsülik kellőképpen, hangoskodóvá, türelmetlenné és szemtelenné vált

Amennyire ez viselkedéséből és bizalmas közléseiből megállapítható volt, ebben az időszakban a hiányzó anyai kapcsolatot különféle módokon próbálta pótolni. Ezek egyike manifeszt és állandó várákozása, hite abban, hogy anyja visszatérhet. Ezt a vágyat éltette minden más olyan anya váratlan feltűnése, akit korábban halottnak hittek. Nem volt hajlandó elhinni, hogy anyja meghalhatott: „ahhoz túl fiatal volt”. Megjelent aztán e vágyteljesítő, a valósággal éveken keresztül hatástalanul szembesülő gondolkodásnak az *ellentéte* is: az anya szükségességének tagadása. Ez Miss Goldbergerhez való ragaszkodásában nyilvánult meg. Gyakran ismételte, hogy senki sem lehetne olyan kedves, olyan jó, olyan segítőkész hozzá, mint Miss Goldberger. Áldotta a szerencséjét, hogy vele élhet és nem a saját anyjával. Csak Miss Goldberger erőfeszítéseinek köszönhető, hogy felismerte igazi anyjával kapcsolatos saját álmait és fantáziáit, melyeket ez a védekezés elfedett. Az, hogy Elizabeth lelkében Miss Goldberger és a hiányzó anya alakja összeolvadt, abból is látható, ahogyan az előbbinek a kórházi kezelésére körülbelül tizenegy éves korában reagált. Elizabeth meglátogatta Miss Goldberget, és kedveskedő, vigasztaló, szeretetteljes leveleket írt neki. Ugyanakkor azonban az őt figyelemmel kísérő személyek számára ijesztő változáson ment keresztül. Fésületlen volt és elhanyagolt. Haja, ami mindig tükörképe volt hangulatának, bozontos szalmakazalként övezte arcát. Az iskolából is panasz érkezett: goromba volt tanáraival és nem volt hajlandó dolgozni. Maga a vezető tanár jött rá, hogy ezeket a változásokat a Miss Goldbergertől való kényszerű elválás idézte elő. Hogy a kislány milyen mély megrázkódtatáson esett át, azt Miss Goldbergerhez írott egyik levelének sorai bizonyítják, melyekben arról medítál, hogy vajon megengedheti-e neki, hogy szanatóriumba menjen. Aztán arra a következtetésre jut, hogy ezt megteheti, mert „Maga nem fog elmenni, ahogyan ezt mások tették, hanem visszajön majd, ahogyan azt anyám tette volna, ha életben van”.

Volt egy másik, egész életét meghatározó módszere is az anyjához való kötődés kifejezésére. Eltekintve a testvérehez fűződő ragaszkodástól, a stáb tagjai és az idősebb intézetbeli lányok közül néhányat egymás után kiválasztott imádata tárgyául és felajánlotta nekik barátságát. Mivel olyan lányokat választott, akiknek megvoltak a saját egyéni problémái, sok boldogtalanságnak, szenvedésnek és sérülésnek tette ki magát. Ahelyett azonban, hogy ezzel felhagyott volna, csüggött a kiválasztottakon, újra meg újra megmutatta, mennyire kedveli őket, fáradhatatlanul próbálkozott, kéretlen szolgáltatokat tett, nagylelkűen felajánlotta segítségét és mindenét, amije volt, s csak akkor sírt keservesen, ha visszautasították.

Amikor Elizabeth nyolcéves volt, egy család közeledni próbált a testvérpárhoz, készen mutatkozva örökbefogadásukra. Ebben az esetben Elizabeth volt a visszautasító fél. Elutasított minden közeledést, keményen kritizálta a nagyvonalú házaspárt, mondván, hogy azok „túl gazdagok”, és nem volt hajlandó elmenni hozzájuk. Kritikus beállítottsága elfedte szeparációs félelmét.

Változások a serdülőkorban

Ahogy Elizabeth a serdülőkorba lépett, egyre fokozottabban élte át képtelenségét arra, hogy saját maga legyen, hogy higgyen saját képességében és kövesse saját vágyait. Az a dependencia, amely a látencia-szakaszban a jó, alkalmazkodó kislány képe mögött rejtve maradhatott, a fejlődés új, függetlenségi törekvéseivel szembekerülve ijesztő arányokat öltött. Önmagát is beleértve mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy egy-egy adott időszakban a kiválasztott idealizált személyekkel milyen szolgai módon viselkedett. Lett légyen az egy egyszerű konyhai alkalmazott vagy egy vizsgáira készülő ambíciózus diák, Elizabeth egyaránt késztetést érzett arra, hogy utánozza mozgásukat, viselkedésüket, attitűdjüket, tekintet nélkül arra, hogy mit szeretett vagy nem szeretett ő maga, hogy milyenek voltak saját képességei. Ugyanilyen bizonytalan volt a fiúkkal szemben is. Velük kapcsolatban kiszámíthatatlan módon váltakozott az izgatott provokáló a szégyenlős, visszahúzó lányal.

Tizenhét éves volt, amikor maga kért segítséget, és a segítség módjául az analízist választotta. Ez részben saját belátási képességének volt a következménye, részben azonban ismét a másokkal való azonosuláson, mások utánzásán alapult. Olyan nevelőotthoni növendékekről van szó, akik már korábban analízisbe kerültek.

Az analízis kezdete

Az első interjú idején azt kérdeztem tőle, milyen segítséget vár tőlem. Azt felelte: „Én nem létezem. Mindig valaki más vagyok.” És valóban, ez volt kóros viselkedésének a magva. A haja minden nap másmilyen volt. Máshogy mozgott. Lehetetlen volt, hogy a sokféle szerep mögött meglássuk a valódi személyt. Egyetlen mozdulata sem volt spontán és természetes, viselkedése mindig szándékoltan kiszámított volt. Minden lépést azzal a tudattal tett meg, hogy most ez és ez lép ilyen vagy olyan módon.

Hamarosan lehetővé vált, hogy a megjelenésének és viselkedésének változásait kapcsolatba hozzuk éppen aktuális rövid lejáratú barátságával, amely sosem tartott egy-két napnál hosszabb ideig. Azok a kapcsolatok, amelyek a partner kitartása következtében hosszabbra nyúltak, csak a kérdéses személlyel együtt töltött órák idején léteztek számára.

Zömök felépítésű, kerek képű lány volt, rövid, kövér lábakkal. Vastag pulóvereket és olyan szűk nadrágokat viselt, hogy az ember azon gondolkodott, hogyan is tudta felvenni őket. Aztán hirtelen valami csiricsaré ékszer vagy egy szalag a hajában. Feküdni akart a díványon, mint a felnőttek, ám mindkét lábával rálépett és úgy vetette le magát, mint a totyogós kisgyerekek teszik. Intellektusa alacsonynak tűnt, és kétséges volt, megérti-e, hogy az analitikus mit vár el tőle. Mivel érzelmeit nem tudta szavakkal kifejezni, problémáit, amikor azok számára már a megérthetőség birodalmába jutottak, lépésről lépésre nekem kellett szavakba öntenem. Minden képességemet latba kellett vetnem annak a veszélynek az elkerüléséhez, hogy tökéletesen üres csendbe süppedve feküdjön a díványon.

Az analízisről nem folyamatában fogok beszámolni. Hasznosabbnak tűnik, ha oly módon csoportosítom anyagomat, ami megkönnyíti, hogy megérthes-sük, hogyan alakult és fejlődött a gyermek személyisége a kezelés előtt és annak folyamán. Előljáróban meg kell említenem *jellegzetes viselkedését az órák alatt*. Ezáltal vált lehetővé, hogy betekintést nyerjünk személyiségének alap-problémáiba, és kezelhessük nehézségeit. Ekkor kezdődött a nagy mesélés szakasza, ami a hosszú kezdeti némaságot követte.

Kétfajta történetet mesélt. Azokat, amelyeket a fiúknak mesélt, akikkel találkozott, aránylag könnyű volt megérteni. Képtelen volt elmondani az igazat saját magáról. Kitalált egy családot, akik olykor Itáliában, olykor a világ valamely más táján éltek. A cél nyilvánvaló volt. Mélységesen szégyellte, hogy zsidó, hogy koncentrációs táborban volt. Nyolcéves volt, mikor néhány másik gyerekkel együtt kérte, hogy sebészileg távolítsák el a karjukba tetovált számot. Egyszer azt mondta: „Lehetetlen, hogy annyi sok embert bezártak volna, ha nem érdemelték volna meg.” Mélyen meg volt győződve róla, hogy van valami szégyene, amit el kell titkolnia, szégyen, ami megkülönbözteti őt osztálytársaitól, s ez az, ami miatt az édesanyja elhagyta őt, mert nem érde-melte meg, hogy gondoskodjanak róla. Ezek a történetek arra szolgáltak, hogy elrejtsek szégyenét.

A díványon elmondott történetei egészen más természetűek és nagyon zavarosak voltak. A teljes csendet egyik-másik élményének kidolgozott elbe-szélése váltotta fel. Történetei valószínűtlenek, egymásnak ellentmondóak voltak, nem illettek össze; nemcsak jellegükben, de az időre és a térre vonat-kozó részleteikben is ellentmondtak egymásnak. Ha az egyik igaz volt, a másik semmiképpen nem lehetett az. Leggyakrabban valamiféle lopáshoz vagy más megtörtént „rossz dologhoz” kapcsolódtak.

A történetek első kézenfekvő magyarázata az volt, hogy úgy érezte, nincs benne semmi, ami őt értékesé tenné és ami felkeltené analitikusa érdeklődé-sét. Ezért ki kellett találnia történeteket, hogy az én figyelmemet lekösse. Ráadásul úgy tűnt, azért mesél önmagáról „rossz dolgokat”, hogy ezzel ellenőrizze, vajon, ha rájövök, hogy ő valami rosszat tett, abbahagyom-e az analízisét. Ez a magyarázat, mivel nem volt kellően megalapozva, nem veze-tett tovább, és elég hamar le kellett tennem róla.

Inkább a tények megfigyelése és a külső értesülések, mintsem az analitikus anyag értelmezhetősége következtében jöttem rá, hogy nem kitalált törté-neteket mesélt. Mind megtörtént dolgokhoz kapcsolódtak, csak éppen nem vele, hanem más gyerekekkel estek meg. Akkori értelmezésem szerint azért kölcsönzött élményeket másoktól, hogy fenntartsa az érdeklődésemet, hiszen azt gondolta, ő nem elég jó ahhoz, hogy törődjek vele. A később nyert anyag birtokában világossá vált, hogy ez hibás értelmezés volt. Ennek ellenére eredményhez vezetett. Abbamaradt a történetek sora, és első ízben sikerült anélkül egy kislánnyal barátságot kötnie, hogy hozzá hasonlóvá próbált volna válni. Hogy egy rossz értelmezés miként válthatott ki ilyen hatást, az a későbbiek során nyer majd magyarázatot.

Analízisének harmadik évében már képes volt arra, hogy emlékezzen. Emlékei az Angliában töltött első évhez kapcsolódtak. Zavarosak voltak ugyan, de magyarázatul szolgáltak történeteire. Most értettem meg, hogy mindennek az volt az alapja, hogy nem tudja saját magát megkülönböztetni

a többi gyerektől. Mintha nem létezett volna egy jól körülhatárolható „Én”-je, hanem helyette egy „Mi”-tői, a gyerekcsoport-tudattól érkezett segítség. E csoport tagjaival közös a sorsa, közösek a szeretett személyek, közös mindenk. Története most a nem létező Én helyébe lépő Mi élményeihez kapcsolódtak. Az első néhány angliai év emlékeiben ez az identitászavar olyan impresszív volt, hogy az embernek az az érzése támadt: számára nincs különbség *self* és nem *self* között.

Az egyik legmeglepőbb története az volt, amit kedvenc babájáról mesélt. Ezt egy bizonyos Ágnestől kapta Csehszlovákiában, és nem engedték, hogy magával hozza Angliába, mert annyira piszkos volt. Tény, hogy a Theresienstadtból - és nem az Auschwitzból - érkezett gyerekek dédelgetett emlékeiben szerepelt egy Ágnes nevű asszony. Valószínűtlennek tűnt, hogy neki is lett volna egy Ágnese. Aztán például olyan emléke is volt, hogy már nagyobb korában is bepisilt álmában. Ez pedig Miss Goldberger szerint nem volt igaz, de mások, nevezetesen két fiú esetében valóban előfordult ilyesmi. Úgy érzem, itt az ideje, hogy Elizabeth korai fejlődéséhez néhány gondolatot fűzzek.

Tárgykapcsolatok

Már az analízis kezdetén mély benyomást tett rám, hogy tárgykapcsolataim milyen kezdetlegesek. Barátságai, melyek csak addig tartottak, amíg a másik jelen volt, a tárgyak utánzása a Helene Deutsch-féle (1934) „mintha”-páciensteket juttatták eszembe. A különbség az, hogy az utóbbiaknál úgy mennek végbe az érzelmi változások, hogy azokat valójában nem érzik, olyan érzelmeket és gondolatokat mutatnak, melyekről úgy vélik, hogy lenniük kellene, és ezeket az identifikációs mintáról modellálják. Elizabeth utánzásai azonban csak a tárgy olyan külső jegyeire vonatkoztak, amelyek a legkezdetlegesebb észlelés körébe estek, mint például az öltözködési szokások, mozdulatok. Mulandóak és esetlegesek voltak, és közelebb álltak a tárggyal való egybeolvadás fantáziájához, mint ahhoz a vágyhoz, hogy hasonlítson hozzá (Jacobson, 1954a; 1954b; Reich, 1954). Ezekben a kapcsolatokban inkább csak kielégülésre, mint a szükségletkielégítő tárgyra vágyott. Ameddig a tárgy egyáltalán létezett, addig a külső világ része volt, nem alakult ki róla mentális reprezentáció, s ahogy nem volt jelen, nyomban megszűnt létezni. Nem volt reális énképe (*self conception*), ami „pontosan tükrözné testi és lelki korlátait” (Jacobson, 1954a). *Self*-határai nem körvonalazódtak, a többi gyerek nem volt elkülöníthető entitás, hanem benne foglaltattak, és maga a szeparáció tűnt veszélyesnek.

Miss Goldberger és Elizabeth Anna nevű barátnője (egyike a Theresienstadt-i gyerekeknek) Angliába való érkezésétől kezdve, testvére pedig egész életén keresztül világának a része volt. E kapcsolatait a kitaró ragaszkodás jellemezte. A ragaszkodás célja, úgy tűnt, a fenyegető szeparáció megelőzése. A szeparációs szorongás azonban nem fejezi ki pontosan lelkiállapotának ezt az aspektusát. Inkább megfelelt a szeparációra való állandó várakozásnak, melyre, ha az akár csak egy rövid időszak erejéig is bekövetkezett, tompa, szálnalmas beletörődéssel reagált. Amikor eljött az első nyári szünet, és analí-

zise során először szakadt el tőlem, adtam neki egy címet, ahova a leveleit küldheti. Ezzel akartam fenntartani kapcsolatunk állandóságát, mikor veszély fenyegette. Elizabeth azonban, aki még a látencia-szakasz végén képes volt arra, hogy Miss Goldbergerrel levelezzen, azaz fenntartsa egy kapcsolatot, most megírt ugyan néhány levelet, de aztán nem küldött el egyet sem. El sem tudta képzelni, hogy levelei eljuthatnak valakihez, aki nincs jelen, azaz, nem létezik. Ezért esett nehezebb például a telefonálás is.

Amikor úgy élte át, hogy Miss Goldberger meg a többi gyerek tőle szeparáltan léteznek, nagyon igyekezett, hogy jó legyen és megfeleljen nekik. Hagyta, hogy testvére meg Anna a legváltozatosabb módokon kizsákmányolják. Szófogadása és szolgálatkészsége nem belső, hanem külső tárgyak felé irányult tehát, mintegy megvesztegetésként, hiszen amit nem önmaga részé-
ként élt át, az számára potenciálisan elveszett.

Agresszió

Agressziója, már amennyire ez egyáltalán megnyilvánult, szintén tárgy nélkülinek tűnt. Olyan gyerek agressziója volt ez, aki meg akar szabadulni valamitől vagy el akar pusztítani valamit, ami kellemetlen számára. Magát a kellemetlenséget és nem a kellemetlenséget okozó tárgyat akarta eltávolítani. Időnként gorombáskodott, ám gorombasága nem személy ellen, hanem valamely kellemetlen helyzet ellen irányult. „Gyűlöletet” tételezett fel olyankor, ha valaki nem elégítette ki érzelmi szükségleteit s ezért idegen maradt számára. Ezt a gyűlöletelvárást látjuk Annemarie P. Weil (1953) eseteiben, ahol „a kapcsolat hiányának kivetülése paranoid trend kialakulásához vezethet: »ezek engem nem szeretnek« - aztán - »ezek engem gyűlölnek«.”

A *self* és a külvilág elkülönítésének folyamata, a *self* és a tárgy-reprezentációk kialakulása, mely az én-határok kialakulásához vezet, igen lassú folyamat. Sandler és Rosenblatt (1962) különbséget tesznek az imágók és reprezentációk között; az utóbbiak fokozatosan alakulnak ki az előbbiekből sokaságából. Piaget-t idézik, aki szerint tizenhat hónapos kor előtt nem beszélhetünk tartósan létező reprezentációkról. Szerintük a *self*-reprezentáció az a szerveződési forma, amelyben úgy jelenik meg a személy, ahogy az tudatosan vagy tudatalanul észleli önmagát.

A *self*-reprezentációk összessége annak a megalapozása, amit általában identitásnak nevezünk, és ami végső formáját a serdülőkorban nyeri el (Erikson, 1956).

Ha megkíséreljük Elizabeth első éveit rekonstruálni, fel kell tegyünk, hogy nagyon korán elválasztották édesanyjától, valószínűleg két éves kora körül, az idő tájt, amikor az identifikáció az *egynek levés* érzéséből a tárgyhoz való *hasonlóság* érzésévé alakult át. Az első szeparáció bizonyára újra működtetni kezdte azt az igényt, hogy tárggyal eggyé válhasson. Anna Freud szerint (1952) „öt és huszonnégy hónapos kor között a tárgytól való szeparáció hihetetlen kint okoz, bár a gyermeket ebben az időben oly mértékig uralják szükségletei, hogy egy adott időszakon túl (ami néhány órától néhány napig terjedhet) nem is tudja fenntartani kapcsolatát egy számára nem kielégítő tárggyal. Amikor ez, a gyermek számára lelkileg nagyon felkavaró időszak

végetér, más tárgytól is elfogadja szükségleteinek kielégítését, ragaszkodását (cathexis) helyettesítő tárgyakra teszi át." Ha Elizabethnek az anyától való elválasztást követően lehetősége lett volna arra, hogy mással helyettesítse őt, a tárgykapcsolatok kialakítására való képességének fejlődése folytatódott volna. Fel kell tennünk, hogy a kislány környezete és a róla gondoskodó személyek állandóan változtak, s így libidója csekély ideig sem kötődhetett egy és ugyanazon személyhez.

A fokozatosan kialakuló énkép nemcsak a saját élményekből származó igények és kielégülések által meghatározott *self*-reprezentációkat foglalja magába vagy mindazt, ami a belső és külső világ megkülönböztetését követi, hanem beletartozik mindaz, amit a környezetében lévő emberek a gyerekekről gondolnak és a mód, ahogy ezen elképzeléseiket közvetítik. Egy kisgyermek azonban, akit egyik helyről a másikra hurcolnak, aki a legnagyobb bizonytalanságban élő rokonság köréből egy másik hasonló családba került, akit feltehetően az egyik táborból vittek a másikba, soha nem élhette át egy anya vagy anyahelyettes állandóan ismétlődő reakcióit, pedig ez az a reakció, amely visszatükrözi azt a képet, ami az anyában a növekvő gyerekekről kialakult.

Ami a hibás értelmezést követően pozitív fejlődést váltott ki Elizabeth analízisében, az valójában a következő volt: az a feltételezés, hogy az értelmezésnek közvetetten van némi jogosultsága, és hogy történetei lekötötték és fenntartották analitikusa figyelmét, s így próbára tett engem, önmagában nem lett volna elég ahhoz, hogy felhagyjon a mesemondással. Valójában az történt, hogy az értelmezés az analitikusnak azt a meggyőződését közvetítette Elizabeth számára, hogy ő önálló személy, akinek vannak saját, mindenki másétól különböző élményei. Elizabeth az analitikussal való azonosulás során elfogadta azt a gondolatot, hogy ő önálló személyiség. Ez adódott hozzá saját, igen kialakulatlan *self*-reprezentációjához, és ez pozitív hatással volt rá. Hasonló ez ahhoz, ami a gyermek normális fejlődése esetében megy végbe: a mama például azt gondolja, hogy a gyerek elég nagy már ahhoz, hogy segítség nélkül, egyedül egyen, és a gyerek ezt az elképzelést összekapcsolja mindazzal, amit addigra saját magáról kialakított, és ennek megfelelően cselekszik.

Elizabeth érési folyamatában ez a hibás értelmezés volt az első lépés.

Az áttétel fejlődése

Sok időnek kellett eltelnie, mire az első áttételi reakció észlelhető és megérthető volt. Kezdetben Elizabeth számára elsősorban reális lény voltam, élete során az első, aki csak az ő számára létezett, akit nem kellett senki mással megosztania. Neki én csak az órák idején léteztem, sem előtte, sem utána. Sokszor hajtogatta, hogy nyolc-, kilencórás üléseket szeretne - ami kapaszkodási vágyának kifejeződése volt. Néhány hónap múlva elkerülhetlenné vált, hogy észrevegye: vannak más betegek is. Ettől kezdve az az igénye, hogy az óráknak ne legyen vége, részben a szeparáció elhárítására, részben egy olyan helyzet fenntartására irányuló kísérlet volt, ahol van valaki, aki csak rá figyel, akit nem kell senkivel sem megosztania. Figyelemreméltó volt, hogy a kislány

sem analízisében, sem azon kívül nem mutatta az irigység egyetlen jelét sem. Mindezt óvatosan megpróbáltam értelmezni. Azt mondtam, hogy olyan örömet akar meghosszabbítani, amelyben korábban soha nem volt része, nevezetesen azt az érzést, hogy van valaki, aki csak hozzá tartozik. Ezután egyszerűen csak szavakba tudta önteni, hogy mostanában gyakran fél attól, hogy én meghalhatok. Hosszú hallgatásai most a meghalt anyával való egyesülést jelentették, az elmerült csendben egy anya-csecsemő kapcsolat újbóli megszlárdítása zajlott, egy olyan kapcsolaté, amelyben a megértéshez nincs szükség szavakra.

Mesemondásának értelmezése után, amikor önmagára már mint önálló személyre gondolt, én természetfeletti erővel bíró fantázia-anyává váltam. De én voltam az az anya is, aki bármely pillanatban elhagyhatja. A csendeket gyakran szakította meg azzal a felkiáltással, hogy „Rohadt egy páciens vagyok”. Így hozta tudomásomra, hogy úgy érzi: saját szégyenteljes fogyatékosága miatt hagyom majd el.

A csendek fontos részei voltak analízisének, és meg lehetett figyelni a csendek jelentésében beálló finom változásokat. A csend első jelentése, amint azt korábban már említettem, a preverbális korra való regresszió volt. Ezt időnként, főleg kellemetlen élmények után, durcás csend váltotta fel. Ezeket a csendeket mindig megtörtem, mert fennállt az a veszély, hogy egyre jobban elmerül bennük.

Kezelésének előrehaladottabb szakaszában jelentkezett a harmadik fajta csend. Ez általában valamilyen csalódást vagy szorongást kiváltó esemény nyomán bukkant fel. Úgy viselkedett, mint akinek nagy fájdalmai vannak és aki minden elérhető libidóját a fájdalmas szervre igyekszik összpontosítani. Ezeket a csendeket nem szakítottam meg. Lehetővé tettem, hogy átélje azt a biztonságot, hogy képes visszahúzódní, hogy meg tud vigasztalódní és újra békére tud lelní. Ez a szótlanság nagyon különbözött az előző kettőtől, és én ezt a biztonságot és önbizalmat adó csendet nem vettem el tőle. Olyan volt ilyenkor, mint egy kisbaba, aki a mamája ölében biztonságban érzi magát. Ez idő tájt már nem fenyegetett az a veszély, hogy a beteg és az analitikus közti, vékony szálon függő kapcsolat ettől megszakadna.

Ekkortájt megjegyzéseket tett arra, ha én hallgattam: „Maga akár meg is halhatott ott mögöttem.” Ez arra utalt, hogy az „anya” és a „halál” nagyon közelálló fogalmak voltak. Élő anyáról nem voltak emlékei, számára az anya halottként létezett.

A következő lépés, mely az áttételben is kifejeződött, akkor jelentkezett, mikor valakitől megtudta, hogy nekem is vannak veszteségeim, volt egy fiam, aki meghalt. Most nemcsak hallgatott, hanem teljes mozdulatlanságban feküdt a díványon. Ez a hullamerev tartás segített abban, hogy rájöjje: az anya-gyermek kapcsolat újraterméséhez ezúttal megfordította a szereposztást. Most ő volt a halott, és így lett ő az én gyereke. Mikor ezt az áttételben megmutatkozó jelenséget értelmeztem (ekkor már nyíltan értelmezhettem, és el is fogadta azt), gyenge hangon azt felelte: „Magának ott vannak a saját gyerekei, akiket szerethet.” Mindebben nem volt semmi irigység. Azért mondta, hogy megcáfolja az áttételre adott értelmezésemet. Így vált láthatóvá reményvesztettsége, hogy valaha valaki az anyja legyen.

Egészen analízisének végéig, noha változó formában, az áttételben mindig az a vágya jelentkezett, hogy újrateremtse anyját.

Amnéziájával kapcsolatos problémák

Noha az áttételes kapcsolat megszilárdult, és már lehetővé vált az értelmezés, az élete első öt évét borító amnézia továbbra sem volt szűnőben. Még egy sikeresnek mondható analízis után sem sikerült anyagot nyerni erről az időszakról. Ez felveti a kérdést: miben különbözött a múlt kitörlésére alkalmazott módszere az infantilis amnézia szokásos típusától.

A legkorábbi idősakra vonatkozó felejtést általában az elfojtás következményének tartjuk. Az elfojtás azoknak a primitív csecsemőkori ösztön-élményeknek a tudatban maradása ellen irányul, melyeknek a csecsemő ellenszegül. A védekezést nemcsak a csecsemőkori szexualitás, az agresszivitás, a halálkívánságok elutasítása hozza működésbe, hanem legalább olyan mértékben okozója a boldogtalanság, azaz az előbbieket következtében elszenvedett frusztrációk, csalódások és megaláztatások.

Az is igaz, hogy a preödipális és ödipális élmények, melyek az infantilis amnézia áldozatául esnek, fedőemlékek formájában valami nyomot mégis hagynak. Miközben a tudat számára a fedőemlékek a múltat homályossá teszik, elrejtik, meghamisítják és eltorzítják, az analízis számára utat nyithatnak az ösztön-énhez. Ez pedig olyan kiindulási pont lehet, ahonnan kiindulhatnak az áttételes manifesztációk, a tudattalan értelmezései és a múlt élményeinek felfedezései. Ezek a fedőemlékek a mögöttes elfojtott tartalmakkal együtt mindig a koragyermekkor fontos felnőtt szereplői köré szerveződnek, és keretül mindig a valós fizikai környezet szolgál. Ahhoz hasonló ez, ahogy analitikus értelmezéseink bejárják a múlt tárgykapcsolatainak egymást követő állomásait, s nyomravezető jelként idő és életkor tekintetében, ha egyébként stabil a környezet, annak - tegyük fel lakáscsere, utazás vagy bármi hasonló esemény következtében való - megváltozását használják.

Kétségtelen, hogy Elizabeth esete mindkét oldal - az említett boldogtalanság nagysága és a környezet állandósága - tekintetében eltér a normálistól. Csecsemőkori szükségleteinek és vágyainak frusztráltsága minden bizonnyal erőteljes volt. Az élettelen és az élő tárgyak a gyermek életében általában kiszámíthatóak és többé-kevésbé szilárdak, az ő esetében viszont mindez egy megzavarodott kaleidoszkóp figuráira emlékeztethetett, rövid életű kapcsolatokkal, átmeneti alakokkal, élményekkel és nyelvvel. Nincs biztos adat arra, hogy hány helyre kerültek a gyerekek, hányszor cserélődött ki teljes környezetük Auschwitz előtt és után. A megsemmisítések miatt a felnőttek biztosan újra és újra mások lettek. Mindenféle nemzeti képviselve volt. Az örök és a személyzet tagjai németek voltak. A táborok lakóit a világ különféle tájairól szedték össze. A gyerekek első és a szabadulást követő nyelve a cseh volt, érkezésükkor cseh-jiddis keveré nyelven beszéltek. Nem csoda, ha ilyen körülmények között az emlékeket homály fedte és felfedésükhöz alig volt kiindulópont.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Elizabeth-nek mindezek ellenére voltak fedőemlékei. Emlékezett arra, hogy egyszer egy asztalon aludt, meg hogy

aludt Charlie-val együtt. (Charlie az a báty-figura, maga is gyerek, aki megvédte a fiatalabbakat, dacolva a büntetéssel kenyeret lopott számukra, s aki, ahogyan ezt más forrásokból tudni lehetett, végül is megmentette az életüket.) Ez a fedőemlék volt a magva néhány fantáziának, melyekből arra következtethetünk, hogy a vetetlen faág (amint ez a többi hasonló táborban is megszokott volt) lényegesen hosszabb ideig volt az „otthona”, mint bármely más hely, és hogy mivel környezetében nem volt állandóan jelenlevő felnőtt, fantáziái a meglévő egyetlen személy, a „báty” köré szerveződtek.¹

A valósághoz való viszony

Ha helyes az a feltételezésünk, hogy egy rövid kielégítő csecsemőkori időszak után, melynek során a fejlődésben az anyával való primitív azonosulás szintjéig juthatott el, következett be az anyától és az anyapótlékoktól való szeparáció, és ekkor kezdődtek a környezet folytonos változásai, akkor Elizabeth kóros megnyilvánulásaira alkalmazhatjuk Spitz (1951) terminológiáját, az érzelmi deficit kifejezést. Ezt Spitz olyan csecsemőkori pszichogén megbetegedések esetében használta, amelyeket az anya-gyermek kapcsolat korlátozottsága okozott. Veszem magamnak a bátorságot, hogy a kifejezést szélesebb értelemben használjam és azokat a tisztán lelki következményeket is ide számítsam, melyeknek ugyanez az oka.

Bármilyen iszonyatosak voltak is a körülmények a koncentrációs táborban, a gyerekekre nem ez volt hatással, hanem az, hogy kielégítetlenül maradtak veleszületett szükségletei, és nem voltak körülötte olyan tartósan jelenlevő tárgyak, akikkel való kapcsolata révén a normális én-fejlődés lehetővé vált volna. A kisgyermek nem volt abban a helyzetben, hogy összehasonlíthassa a táborbeli életet azzal, amit normális életnek nevezünk. Auschwitz fogalma bennünk összekapcsolódott mindazzal a kegyetlenséggel, amelyet ott elkövettek. Gondolnunk kell azonban arra, hogy egy gyermek másként értelmezhet egy eseményt, mint ahogyan azt egy felnőtt tenné.

Az a véleményem, hogy a theresienstadti gyerekek, akik bár kegyetlen, valamivel mégis kevésbé természetellenes körülmények között éltek, mint az auschwitziak, jobban ki voltak téve a traumáknak, mint a megsemmisítő táborban élő gyermekek, hiába voltak ott még szélsőségesebbek az életkörülmények, még fenyegetőbbek a kínzások, megaláztatások és a megsemmisítés. A trauma olyan izolált esemény, melyben túl sok és ezért feldolgozhatatlan inger éri a mentális apparátust és túl hirtelen ahhoz, hogy uralni lehessen őket. Még a sorozatos traumatikus események is egyedi történések. Azok a traumatikus körülmények, melyek között ez a kislány felnőtt, a szilárd és létező valóságot jelentették számára.

Az Elizabeth-tel való munka során sokszor jutott eszembe az a kislány, akinek esetét Mary Bergen közölte 1958-ban. A kislány végignézte, amint apja megölte édesanyját. Az analízis folyamán bizonyossá vált, hogy a gyerek számára nem a gyilkosság volt a traumatikus esemény, hanem az, hogy anyja védeni akarván a gyereket ettől a rettenetes élménytől, azt kiabálta neki: „tűnj el innen!” Elizabeth esetében nem a tábor borzalmi voltak a kórokozók, hanem az, hogy hamarabb következett be a tárgyvesztés, mint ahogy a

tárgyállandóság érzése kialakulhatott volna. Ehhez ráadásként járult, hogy az életében szereplő felnőttek vagy ellenségek voltak, vagy állandó félelemben és bizonytalanságban éltek.

Az, hogy analízise során mindezek ellenére integrált személyiség jöhetett létre, éneje különleges adottságainak köszönhető. Freud egy 1937-es tanulmányában olvashatjuk: „Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a fejlődés vonala, tendenciái és reakciói már az ego létezését megelőzően determináltak.” Joggal tételezzük fel, hogy az érési folyamat akkor is bekövetkezhet, ha a libidó és a tárgykapcsolatok fejlődését gátló események ezt akadályozzák. Hartmann 1939-ben három fajta fejlődési folyamatot különböztetett meg. „Van fejlődés minden jellegzetes vagy lényeges kívülről érkező hatás nélkül. Van, amelyik jellegzetes élményekkel áll összhangban (ez az, amelyet a várható átlagos külvilági események idéznek elő), és végül van olyan fejlődés, mely bizonyos atípusos élmények függvénye.” Elizabeth esetében a probléma a következő volt: én-fejlődése során a valóság érzékelése megfelelően alakult. Ám az a valóság, melyet meg kellett tanulnia előrelátni és felismerni, olyan extrém és atípusos jelenségeken alapult, amilyenekkel analitikus munkánk során ritkán találkozunk.

Ha Londonban vagy New Yorkban valaki amiatt aggódik, hogy a végében egy leopárddal találkozhat, azt gondoljuk, az illető valóságérzéke egyáltalán nem alakult ki. Ha valakiben ugyanez a gondolat egy távoli dzsungelben vetődik fel, nem vonjuk kétségbe helyzetértékelését. Ha egy gyerek, aki már átélt hosszabb-rövidebb szeparációkat, nem képes megtanulni, hogy a szeparáció után a szeretett személy újból megjelenhet, hogy az a személy, aki nincs jelen, létezhet - nos, akkor arra kell gondolnunk, hogy ezen a ponton nem képes a realitás helyes megítélésére. De Elizabeth, aki olyan világban élt, ahol, ha valaki eltűnt, azt elgázósították, nem tudta megtanulni, hogy a nyári szabadság nem halált jelent. Ezért az ő esetében egyáltalán nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a valóság helyes érzékelése nem alakult ki nála. Az ő esetében ez azt jelentette, hogy egy sajátos Valóságot kellett megtanulnia. Nem sikerült alkalmazkodnia viszont egy másik valósághoz.

Nem ismerte például a pénz jelentőségét és nem tudta, hogy azt munkával kell megszerezni, de ez a tudatlanság egyáltalán nem különbözött attól, amit az intézeti gyerekeknél megszoktunk. Ezt sem tarthatjuk a valóságérzékelés kudarcának, mert egyenes következménye életkörülményeinek, melyek annyira eltértek egy átlagos családban megszokottaktól. Ott ugyanis a gyerekek megtanulják, hogy szüleiknek dolgozniuk kell ahhoz, hogy megkeressék a létszükségletek kielégítéséhez szükséges pénzt.

Libidinális fejlődés

Elizabeth múltját csak ötéves korától ismerjük. Ragaszkodása, azonosulásának primitív természete az orális fixáltság jelzése, de libidója nem mutatott erőteljes pregenitális irányultságot. A libidinózus késztetések nem voltak dinamikusak, pregenitális késztetései valamiképpen fejletlennek mutatkoztak. A megtapasztalt kielégülés erősíti a vágyat, hogy mindez megismétlődjön. A kielégülés hiánya is a szükségletet fokozza. Azt a kérdést tettem fel

magamnak, nem lehetséges-e, hogy a kielégülés folyamatos és ilyen szélsőséges hiánya elsorvasztja a vágyakat. Anna Freud és Sophie Dann megfigyelései szerint az egyhangúan táplált therisienstadti gyerekeket nem érdekelte semmiféle étel, és nem akartak új ízelet megismerni. Kevés az adatunk Elizabeth anális fejlődéséről. A piszkosság kérdésével már foglalkoztunk, és a későbbiekben még vissza is kell térnünk ehhez a témához. Szobatisztaságra szoktatásának körülményeit nem ismerjük, de érkezése idején ebben a tekintetben elérte a korának megfelelő fejlettségi szintet. A szobatisztaság kialakulása *par excellence* a szeretett tárggyal való kapcsolattól függ. Fel kell tennünk a kérdést: hogyan volt lehetséges Elizabeth esetében a szobatisztaság kialakulása. Tudjuk, hogy Theresienstadban a gyerekek külön helyiségekben voltak, és külön őrszemélyzet gondoskodott róluk. Volt eset, hogy egy-egy gyereket az éjszaka folyamán kétszer, háromszor is felvett valaki. Auschwitzban ilyesmi elképzelhetetlen volt. Minden beszámoló említi a beteg, vizeletüket tartani nem tudó felnőtteket, és sokat hallhattunk a szenny és a bűz okozta szenvedésekről. Az anális kontroll hiánya a csecsemő számára kétségkívül kielégülést jelent, ám ha a gyereket nem teszik tisztába, a megszáradt széklet és vizelet már komoly kínokat okozhat. Nem lehetetlen, hogy az, ami normális körülmények között rendkívüli kielégülést hoz, ha fájdalmat okoz, akkor a bélcsa-torna kontrollját teszi kívánatosabbá.

A fallikus fázis fejlődéséről is kevés adat áll rendelkezésünkre. Miss Goldbergtől tudjuk, hogy Elizabeth-nek a hintáló volt a szenvedélye. Kétség kívül fallikus szinten zajló autoerotikus játék ez. A kislány analízisének későbbi szakaszában olyan emlékek is megjelentek, melyek jelezték, hogy egy időben erősen foglalkoztatta a nemek közötti különbség. Péniszirigységét, kasztrációs félelmeit analízise során az értelmezések és a fokozódó belátási képessége hatására sikerült mérsékelni. Érkezésekor viselkedése a környezetében lévő személyekkel nem különbözött a Theresienstadtból érkezett gyermekek viselkedésétől. Nagyon ragaszkodott a többi gyerekhez. Nem volt irigy és nem volt féltékeny. Voltak ugyan olyan felnőttek, akikhez ragaszkodott, de a csoportbeli gyerekekhez sokkal pozitívabb érzelmek kötötték. Elizabeth esetében azonban a csoporthoz való viszonyt is a csügges jellemezte. Testvérétől testileg is elválaszthatatlan volt.

Esetében még kísérlet sem történt az ödipális tárgy pótlására vagy arra, hogy fantáziájában ödipális helyzeteket éljen át. Ez is hasonló ahhoz, amit intézetben felnőtt gyerekek körében tapasztalhatunk (Anna Freud, 1951). Csak ritkán beszélt az édesanyjáról, de volt róla néhány fantáziája. Hosszú szőke haja volt például. A haj, ahogy később szó lesz róla, azoknak az attribútuma volt, akiknek hatalmuk és jelentőségük volt. Egyszer, amikor arról mesélt, hogy a gyerekekkel papás-mamást játszottak babákkal, megkértem, írja le nekem, milyen volt az a baba, amelyikre a papa szerepe jutott. Csodálkozva mondta, hogy soha nem gondolt arra, hogy neki volt valaha apja. Később aztán emlékezett férfiakra, részben valóságosakra, részben képzeletbeliekre, akik fontosak voltak számára, és akik valamilyen apapótlékot jelentettek, de csak preödipális szinten. Idetartoznak Charlie-val kapcsolatos fantáziái is. Ám hiába volt Charlie az ő számára védelmező férfialak, ennek mégsem volt ödipális jelentése. Az egész analízis során nem merült fel egyetlen ödipális természetű rivalizáció sem - sem valós, sem fantáziált. Még Miss

Goldberger sem vált egyetlen ödipális fantázia szereplőjévé sem, pedig hozzá nagyon kötődött.

Az én-ideál

Bár a legkorábbi azonosulásokban meg kellett hogy jelenjenek olyan elemek, melyeket felettes-én előfutároknak tekinthetünk, sem a libidó fejlődése, sem a tárgykapcsolatai nem tettek lehetővé olyan felettes-én alakulást, amelyről általában beszélni szoktunk. Jó kislány volt, de nem belső parancsnak engedelmeskedett, hanem azért volt jó, hogy környezetének tetsszék, hogy a körülötte levőket megvesztegesse, hogy azok ne hagyják el őt. Ahogyan korábban már említettem, analízise során kiderült, úgy hitte, azért hagyta el, mert őt nem lehet szeretni; ennek oka pedig valamilyen anális természetű helytelen cselekedet. Az Ágnestől kapott baba „emléke”, ami analízise során különböző szinteken felmerült, megvilágította, hogy e két dolog között mi a kapcsolat. Emlékei szerint azért kellett a babától megválnia, mert az piszkos volt. A babának azonban hosszú szőke copfja volt, olyan, mint a fantáziájában élő édesanyjának. Ez az emlék a fordítottja annak, hogy ő volt az, akit valami rosszaság miatt hagytak el, olyasmiről, aminek a következtében szerethetlenné vált. Ez a rosszaság az ő piszkossága (a fiúk ágybavizelésének idecsatolása össze kellett hogy kapcsolódjon az anális vagy urethrális szorongással, amely péniszirigységével kapcsolatban a későbbiekben megmutatkozott). Nem volt büntudata, inkább úgy tűnt, mint aki szégyelli magát. Piers és Singer (1953) szerint a büntudat az én és a felettes-én, míg a szégyen az én és az én-ideál közti feszültség következménye. Elizabeth esetében nem alakult ki a felettes-én, nagyon korán kialakult azonban az én-ideál, melyhez a későbbi azonosulások során újabb vonások csatlakoztak.

Ennek az én-ideálnak az alapja egy gyönyörű hajú, csodálatosan öltözködő ragyogó külsejű nő képe, aki ráadásul azt teheti, amit akar. Honnan eredhetett egy ilyen én-ideál? Ha visszagondolunk mindarra, amit a koncentrációs táborokról tudunk, megkaphatjuk a választ. A rabok testileg súlyosan leromlottak, hajukat kopaszra nyírták, piszkosak, büdösek, férgesek voltak. (Mindenesetre víz kincsnek számított, tisztálkodásra nem volt mód.) Ezzel szemben ott voltak az örök-jólöltözöttek, apoltán, jól felsülten. Ráadásul hatalmuk is volt, és a rabokat undorral és megvetéssel kezelték. Elizabeth egyik fő gondja a haja volt, saját külsejével való elégedetlensége, szégyene, hogy a piszkosok közé tartozik, annak a következménye, hogy nem hasonlíthatott én-ideáljára. Ezért szégyellte magát és ez okozta önbecsülése hiányát.

Edith Jacobson (1954a) írja, hogy az önbecsülés mértéke a self-reprezentáció és az én (self) vágyott képe közötti harmónia vagy diszkrépancia függvénye. Elizabeth sosem lehetett harmóniában azzal, amit magáról gondolt és amilyen lenni szeretett volna. Még analízisében is „rohadt páciensnek” kellett magát tartania. A piszkosok közé tartozott, azok közé, akiknek nem volt hajuk és soha nem lehettek olyanok, mint azok a széphajúak, akiket utánozni akartak. És ehhez hozzájárult még egy jellegzetesség. A piszkosok testileg alacsonyabbrendűek, testileg leromlottak, betegek - azaz kasztráltak voltak. Valahányszor saját külsejéről panaszkodott, ezt mindig követte egy plasztikai

sebészetről való fantázia. Ennek tudattalan jelentése az volt, hogy kasztrációját meg nem történtté tegye. A pizkosság és a kasztráció közeli kapcsolatban voltak egymással.

(Itt meg kell jegyezni, azt, hogy nála a pizkosság és a kasztráció ilyen közeli kapcsolatban van egymással, és hogy mennyire elkeseredett amiatt, hogy ő sohasem lehet jó külsejű, szép hajú, hogy sohasem lesz hatalma és nem válhat fontossá, mélyrehatóan elemeztük. De semmilyen emléke nem merült fel, ami ezeknek az érzéseknek az eredetére és történetére rámutatott volna, s ezért a fenti rekonstrukciót soha nem beszéltem meg vele. Csupán szégyenérzését lehetett összekapcsolni azzal a mély meggyőződésével, hogy ha valaki koncentrációs táborban volt, bizonyítja, hogy megérdemelte balsorsát. Ezt ugyanis ő maga verbalizálta.)

Szorongás

A kasztrációs félelem kevésbé volt domináns, mint a péniszirigység. Egyetlen kivételtől eltekintve nem voltak komolyabb szorongásai. Amikor a lábam be volt kötve, nem lépett be a szobámba. Anna Freud és Sophie Dann (1951) hasonlókat figyeltek meg a theresienstadti gyerekek esetében. Véleményük szerint „az, hogy nem ismertek nyugodt körülményeket, közömbössé tette őket a környezetükben történő borzalmak iránt”. Valószínű, hogy ez a közömbösség védte meg a későbbiekben Elizabeth-et is a komolyabb szorongásoktól.

Az elmaradt fejlődés pótlása

Elizabeth analízisében elsősorban nem a tudattalan neurotikus konfliktusok megoldására törekedtünk. Inkább azt kellett lehetővé tenni, hogy elérje az életkorának megfelelő érettséget és hogy képessé váljon egy új környezethez való alkalmazkodásra. Ki kellett fejleszteni azután egy olyan „belső autoritást” is, amely a kielégülést nemcsak annak alapján szabályozza, hogy mi „lehetséges” vagy „veszélyes”, hanem annak alapján is, hogy mi tekinthető „jó” vagy „rossznak”. Kétkem, hogy ezt az autoritást felettes-énnek nevezhetnénk. Freud szerint a felettes-én az Ödipusz-komplexus öröksége; a fejlődése megindul ugyan a preödipális azonosulások idején, de végső formáját az ödipusz-komplexus megoldása idején nyeri el.

Elizabeth analízisében el kellett jutnunk oda, hogy a külső tárgyak utánzását valós azonosulások váltsák fel és hogy kialakuljanak a belső tárgyrepresentációk. Ki kellett fejlődnie egy belső irányítónak. Elizabeth olyan ifjú hölgygé vált, aki képes volt ösztöneit a szerint irányítani, hogy valamit jónak vagy rossznak tartott. Ez pedig felveti a kérdést: hogyan lehetséges mindez az ödipális dráma átélésének hiányában? Érdemes megvizsgálni a különbséget az ödipális szülőket reprezentáló felettes-én működése és ama képesség működése között, amely közvetlenül a preödipális azonosulásból alakul ki a fejlődés során az éréseig.

Anyagunk tanúsága szerint az az instancia, amely most Elizabeth-et belül-

ről vezérli, sokkal inkább védő, mint büntető jellegű. Ez azon a tényen alapul, hogy a kettő etiológiája igen eltérő, a beleinvestált agresszió mennyisége elhanyagolható ahhoz képest, ami a felettes-én kialakulásában szerepet játszik

Elizabeth számára az analízis lehetőséget nyújtott az elmaradt fejlődés pótlására. Hosszú ideig valóságos személyként léteztem számára. Annyiban voltam fontos, amennyiben kielégíttem azt az igényét, hogy valaki csak az övé legyen. Utánzott engem, analitikus akart lenni, hogy ezáltal elkerülhetővé váljon az elválás. Ehhez azonban túl kevés anyag állt rendelkezésére, mivel alig volt lehetősége arra, hogy engem megfigyeljen. Megpróbált úgy beszélni, úgy intonálni, ahogy azt én tettem: a szobáját az én szobám mintájára akarta berendezni. Mikor az áttételben a fantázia-anyát jelentettem („Magának fiatal korában biztosan szőke volt a haja”), akkor ez egyrészt az őt elhagyó valódi anyát, másrészt azonban a hatalommal bíró szőke anyát - a női őrt - is jelentette. Aztán ez a fantázia jelentette még Miss Goldberger és a többi tanár vele kapcsolatos elvárásait, mindazt, amit olvasmányainak hősei megjelenítettek és az új világból származó és általa helyesnek tartott egész ideológiát. És végül megtörténhetett az ezzel való azonosulás. Ez már nem egyszerű utánzás volt, hanem egy magasabb szinten való azonosulás. A tárgy internalizálódott és Elizabeth lassan már akkor is úgy viselkedett, ahogyan ezt szerinte elvárták tőle, ha senki sem látta.

Sandler (1960) írja, hogy amikor kialakul a felettes-én, akkor „ami benne introjektáltan létezik, az nem a szülők személyisége és nem is a viselkedésük, hanem az autoritásuk”. Bár az Elizabeth belső vezérléséért felelős instancia eredetét és jellemzőit tekintve különbözik attól, amely a felettes-énéért felelős, mégis az, ami a kialakulásához vezetett, akárcsak a felettes-én esetében, annak a tárgynak az autoritása volt, amivé az analitikus vált az áttételben. Talán felesleges említenem, hogy mindezek elérése éveket vett igénybe.

Lassanként már képes volt arra, hogy új, hosszabban tartó barátságokat is kialakítson. Meglehetősen, ha nem is különlegesen, intelligens volt, képessé vált arra, hogy szakmát tanuljon, ami megélhetést jelentett számára, és nem szorult már senki segítségére vagy jótékonyására. Megtanulta újraértékelni a valóságot, s ezzel túljutott a szeparációs szorongáson. Anna nevű barátnője külföldre, a gyerekek többsége különféle helyekre került, és ő fenntartotta velük a kapcsolatot. Ezt a képességét megerősítendő, komoly elhatározásra jutott - passzivitását aktivitásba fordítva ezáltal -, és egy hathónapos izraeli utazást szervezett magának. Biztosítékot kért, hogy visszatértek analitikusa folytatja majd a kezelését - ezzel demonstrálva az újonnan tanultakat: a szeparáció meg nem történtté tehető.

A másik nemmel való kapcsolat

A másik nemmel való kapcsolata nagy mértékben megváltozott. Analízise kezdetekor fontos volt számára, hogy legyenek fiúbarátai, de ez csak nárcisztikus igényt jelentett. Más lányoknak voltak udvarlói; ha nem hatott valakire, az fogyatékoságának bizonyítéka volt. Nem volt igazi kapcsolat közte és a fiúk közt, hazudott nekik (a történeteit mesélte), és ő sem tudott róluk semmit. Voltak szenvedélyteli szexuális játékok, koitusz azonban - félelmei miatt -

nem történt. A behatolástól való félelem komoly szerepet játszott abban, hogy nem koitált a tőle ezt kérő fiúkkal, és ez a félelem hozta őt analízisbe is. Mindig hangsúlyozta, hogy nem volt szerelmes (a szerelem nagyon nagy dolog volt) és ő csak olyannal akar háltni, akit igazán szeret.

A fiúkkal való sok barátkozási kísérlet után (ami számos új anyagot adott analízise számára) találkozott egy fiatalemberrel, aki lassanként valóságos személyé vált számára. Nem volt „szerelmes”, de nagyon ragaszkodott hozzá. Ez olyan barátság volt, amely az analitikussal való azonosuláson alapult. A fiú nagyon zavarodott volt, dadogott, és Elizabeth segíteni akart neki problémái leküzdésében. Ez idő tájt olykor már, igaz, eléggé vonakodva, de beszélt maszturbációkról és a koituszról való fantáziáiról is.

Izraelben újraéledt az a nárcisztikus szükséglete, hogy vonzónak találják, újból és újból előadta történeteit. Valószínű, hogy ez a részleges regresszió a szeparáció elviseléséért folytatott küzdelem következménye volt. Nagyon hamar saját magától rájött arra, hogy mi történt vele. Még arra is képessé vált, hogy egyik barátjának megmondja, hogy minden, amit korábban mesélt, hazugság volt. És annak ellenére, hogy nagyon fájdalmasan érintette, hogy nem képes olyan fiút találni, aki szereti őt, sokkal jobban volt és sokkal nagyobb biztonságban érezte magát. Az Izrael-élmény valamiképpen csalódottságot hagyott maga mögött. Kezelése során értette meg, hogy ehhez az utazáshoz az a tudattalan remény kapcsolódott, hogy majd teljesen kicserélődik, olyanná lesz, mint azok, akik nincsenek kasztrálva. Most értette meg teljesen plasztikai sebészet utáni vágyának (ami most újból megjelent) jelentését, és ahogy a megértés megszületett, ez a vágy nem is lépett fel többé. Megváltozott a külseje is, izléseesen öltözködött, mozdulatai természetessé váltak, ápolott volt. Rájött arra, hogy ha valaki ad magára, az attraktívává válhat. A csodálatos hajú ideál elvesztette fallikus jellegét, és már nem volt elérhetően többé.

Hogy a saját magáról alkotott véleménye mennyire szilárd volt, az akkor derült ki, mikor egy fiatalemberrel való kapcsolata fájdalmas csalódással végződött. Nagyon kedves fiú volt, és Elizabeth különösen hízelgőnek találta, hogy a fiú folyamatosan érdeklődött iránta. Hangsúlyozta, hogy nem volt szerelmes belé, de mégis képes volt arra, hogy elmondja a teljes igazságot magáról. Ez volt az első alkalom, hogy analízisében az Auschwitz szót kiejtette. Ha mégis megemlíttette az Angliába való érkezése előtti időszakot, mindig Csehszlovákiáról beszélt. (Theresienstadt Csehszlovákiában van, Auschwitz pedig Lengyelországban.) Többé már nem volt szégyen, hogy zsidó, hogy koncentrációs táborban volt. Élményeiért már az eseményeket tette felelőssé, és csatlakozott a Sárga Csillag nevű mozgalomhoz.

Kapcsolata a fiatalemberrel szorosabbá vált, és azon kezdett gondolkodni, hogy vajon ez nem szerelem-e mégis, arról fantáziált, hogy enged a koitusz iránti igényének is. Ekkor jött rá, hogy a fiú hazudott és nem lehet benne megbízni. Nem is az volt a felkavaró, hogy rájött, hogy egy másik lánnyal folytat viszonyt. Nem vált féltékennyé, a lányt kedvesnek találta. Itt is megmutatkozott, viselkedése mennyire eltért a szokásostól. A fiúval való kapcsolatának semmiféle ödipális jellege nem volt. Ez magyarázhatja, hogy rivalizálásnak nyomát sem láthattuk. Ami bántotta, az az, hogy a fiú nem volt hozzá őszinte, azaz olyasmit csinált, amivel ő maga nemrég hagyott fel, és amit most

a korábbiakkal ellenkező módon értékelt. Mindezek ellenére továbbra is vonzónak találta a fiút. A szakítás akkor következett be, amikor egy beszélgetés kapcsán kiderült, hogy a fiú helyesli az apartheid-rendszert és az afrikaiak elnyomását. Ez nagyon megrázta Elizabeth-et, és nem találkozott többet vele. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ő, a zsidó (aki soha nem akarta bevallani, hogy az) az afrikaiakkal azonosította magát. Azonosulásának alapja az volt, hogy azok elnyomottak voltak. Ekképpen el tudta fogadni magát olyannak, mint aki a piszkos rabokhoz tartozik, és ezért nem érzett semmi szégyent. Egy másik esemény megmutatta, hogy fejlődése milyen fokot ért el analízise végére. Életében először élt egy fedél alatt (ott bérelvén szobát) egy normális - anyából, apából, gyerekből álló - családdal. Rettentően magányosnak érezte magát anélkül, hogy tudta volna, miért. Egyszer aztán a gyerek születésnapja volt, és ő ajándékot vett neki. Mikor hazatért a munkából az ajándékkal, a lakást üresen találta, a család elment valahova ünnepelni. Nagyon elkedvetlenítette, hogy kihagyták. A születésnap sütemény ott volt az asztalon, és nagyon erős kísértést érzett, hogy lopjon belőle. Igen kemény küzdelem árán tudta csak visszatartani magát, és nagyon szégyenkezett. Az élmény sokfajta következménnyel járt. Képesse vált már arra, hogy irigy legyen és szomorú, hogy neki nem jutott normális család. Agresszív impulzusok kifejezésére is képes volt, és ami még sokkal fontosabb, elég ereje volt ahhoz, hogy ezt a vágyát ne fordítsa cselekvésbe. Miután ezt az élményt alaposan elemeztük, megbeszélhetővé vált életének egy korábbi epizódja, ami a kezelés elején merült fel. Miss Goldbergnél lakott éppen, mikor egy fiatal pár néhány hónapos gyerekükkel együtt látogatóba érkezett. Elizabeth nagyon várta ezt a találkozást. Mikor aztán megérkeztek és megpillantotta a szülőket és a gyereket együtt, valami a végsőkéig megrázta, és elrohant. Nagyon felkavarta valami, de nem tudta, mi. Az estét egy moziban töltötte, és csak késő éjjel ment haza, hogy biztosan elkerülje a látogatókkal való találkozást. Nem volt lehetőség arra, hogy megértse, miért menekült el. Most ő mondta el, hogy milyen kétségbeesítő érzés, hogy nem tartozik semmilyen családhoz, hogy amióta csak megszületett, mindenhol „kihagyják”. Úgy döntött, hogy számára túlságosan sok fájdalmat jelent együtt élni egy családdal, és hogy ezt a fájdalmas élményt elkerülje, arra gondolt, hogy egy szállóba költözik, ahol közösen bérel szobát egy olyan dolgozó lánnyal, aki lemondott a szabályos otthon által kínált örömeiről. „Nem menekülök, de nem akarom, hogy olyan dolgokra emlékeztessenek, amik nagyon fájnak” - mondta. Ez mutatja, hogy a valósághoz való viszonya normális volt, hogy anticipálni tudta bizonyos események érzelmeire gyakorolt hatását, és ésszerű megoldást talált. A szállóban hamar népszerűvé vált, segítette és tanácsokkal látta el a többi lányt.

Ha szabad jóslatokba bocsátkoznom, az a véleményem, hogy családnélkülisége miatti szomorúságát ugyanúgy fogja kezelni, ahogyan ezt a szeparáció esetében tette: passzivitását cselekvésbe fordítván (ahogyan izraeli utazásakor), jövődö gyermekei számára családot alapít. Elizabeth most 22 éves, rokonszenves, dolgozó lány. Munkája a szublimációs lehetőségek tárházát kínálja számára, hiszen beteg, szenvedő emberekkel áll kapcsolatban. Különösen jól bánik a gyerekekkel. Jó a munkatársaival való kapcsolata is. Nem találkozik túl gyakran Miss Goldbergerrel, de ha igen, annak nagyon örül, és

nagy szeretettel gondol rá. Testvéréhez ragaszkodik, de hibáival szemben kritikus. Tartja a kapcsolatot a többi gyerekekkel is, de csak néhányat tekint közülük barátjának. A következőket mondta az egyik csoportbeli lányról: „Olyan más, mint én... attól, hogy együtt nőttünk fel, még nem kell kedvelnem.”

És most bevallotta, hogy szerelmes. Érzelmei tárgya egy fiú, akivel egy csoportban volt, és aki hosszú ideig volt távol a világ másik végén. A fiúra mély benyomást tett, hogy Elizabeth mennyire megváltozott. Ez egy teljesen normális, nagyon romantikus késő serdülőkori szerelem, annak minden gyötrelmével, bizonytalanságban lévén, hogy mi lesz a válasz titkos vágyaira. Mindez felvet egy igen fontos kérdést. Ebből a kapcsolatból is hiányoznak a szokásos felnőttkori szexuális kapcsolatokra jellemző ödipális jelenségek. Heteroszexuális genitális fantáziáiban nem egy apahelyettes, hanem egy testvér szerepel. Vajon joggal feltételezzük-e, hogy ahogy létezik egy születtől meghatározott énerő, amelyik kedvezőtlen körülmények között is éretté válik, úgy egy kedvező konstitúció esetén lehetséges a libidofejlődés akkor is, ha súlyos akadályok állnak a pregenitalitásból a genitális érettség szintjéig vezető úton? Megtörténhet-e mindez akkor is, ha egy gyermek számára nincsenek meg az adott feltételek, azaz hiányoznak a tárgykapcsolatok kialakításához szükséges típusos élmények? Segítheti-e ezt a haladást egy fiútestvérhez, például Charlie-hoz való viszony? Az még persze a jövő kérdése, hogy képes lesz-e kielégítő heteroszexuális kapcsolatra. Nagyon valószínű, hogy szexuális partnereiről alkotott fantáziáiban bennefoglaltatik majd a pregenitális női tárgykapcsolatokról alkotott kép.

A fiú visszautazott oda, ahonnan származik, és Elizabeth, aki egykor nem tudta elképzelni, hogy valaki, aki nincs jelen, leveleket olvashat, most élénk levelezést folytat. Az, hogy ez a fiú mindent tudott róla és sok közös élményük volt, biztonságérzetet nyújtott neki.

Az a tájékozatlan kislány, aki úgy kezdte analízisét, hogy azt mondta: „Nem vagyok senki”, most úgy fejezte be: „tudja, szeretek önmagam lenni”.

Végekötvetkezés

Elizabeth analízisének központi kérdése, amelyet azért elemeztünk, hogy megérthessük az anya nélkül felnőtt gyerekek patológiáját, a következő: rekonstruálható-e az én, valamint a libidó fejlődése akkor is, ha csak a jelen személyiségjegyeket boncolgatjuk, és figyeljük mindezek változásait az analitikus folyamatban, ha semmilyen korai emlék nem merül fel; hogyan tehetjük az analitikus technikát alkalmassá arra, hogy olyan embereket kezeljünk, akiknél a tárgykapcsolati fejlődés megakadt a kora csecsemőkor azonosulásainak idején; és lehet-e segíteni egy újfajta valóság felépítésében, ha ilyen kegyetlen volt az a valóság, amelynek feltételeihez megtanult alkalmazkodni.

Az Elizabeth-tel folyó munka felhasználható e problémák vizsgálatára. Megkísértem leírni az áttétel atípusos megjelenését s azt, ahogyan analízisét énje újrastrukturálására használta. Énjének, melyet eltorzítottak azok az egészséges kísérletek, melyekkel megpróbált nagyon kóros körülményekhez alkalmazkodni, és aminek alakulását a gátolt libidofejlődés is akadályozta.

Most, analízise összefoglalásakor összehasonlítottuk a kezelés eredményeképpen létrejött belső irányítót az analitikus elméletből ismert felettes-énnel. Felépülhet tehát egy effajta belső irányító anélkül is, hogy az ödipális tárgyakal való azonosulás megtörtént volna. Az etiológiai különbség következtében ez a belső irányító sokkal kevesebb agresszív készletet tartalmaz, mint a szokásos felettes-én, és sokkal inkább védelmező, semmint büntető jellegű.

Pető Katalin fordítása

JEGYZET

1 Az Anna Freud és Sophie Dann (1951) által leírt Theresienstadt-beli gyerekek két-három évet töltöttek ugyanazon a helyen. Az őket gondozó személyek gyakran cserélődtek, és mivel maguk is foglyok voltak, szorongtak és bizonytalanság gyötörte őket. A felnőttek közül néhányan mégis velük maradtak. Szállásuk szegényes volt ugyan, csak egy üres udvar határolta, mégis mindig azonos maradt. Ez lehet az oka, hogy noha nekik is kevés emléküik maradt, Elizabeth-nél mégis gazdagabb emlékekkel rendelkeztek. Anna Freud és Sophie Dann mindezt a gyermekeknek a kutyáktól és a teherautóktól való félelmeivel kapcsolatban jegyzi meg. Ők írnak arról is, hogy egy kislány emlékezett olyan dolgokra, amelyeket felnőttek beszélgetéséből hallgatott ki. Ezért aztán, bármennyire bizonytalan volt is az élet Theresienstadtban, az a tény, hogy a gyermekek ugyanazon a helyen éltek évekig, mégiscsak jelentett némi állandóságot életükben, szemben az Elizabeth életében történt állandó változásokkal.

IRODALOM

- BERGEN, M.E., 1958. The Effect of Severe Trauma on a Four-Year-Old Child. *Psychoanal. Study of the Child*. XIII.
- DEUTSCH, H., 1934. Über einen Typus der Pseudoaffektivität (Als ob). *Int. Z. Psychoanal.* XX.
- ERIKSON, E. H., 1956. The Problem of Ego Identity. *J. Amer. Psz. Assn.* IV.
- FREUD, A., 1951. Observations on Child Development. *Psychoanal. Study of the Child*. VI.
- , 1952. The Mutual Influences of Ego and Id: Earliest Stages. *Psychoanal. Study of the Child*, VII
- , 1960. Discussion of John Bowlby's Paper. *Psychoanal. Study of the Child*. XV.
- és DANN, S., 1951. An Experiment in Group Upbringing. *Psychoanal. Study of the Child*. VI.
- FREUD, S., 1937. Die endliche und unendliche Analyse. *GW*. XVI. London: Imago.
- HARTMANN, H., 1939. Ich-Psychologie und Anpassungsproblem. Stuttgart: Klett (1972)
- JACOBSON, E., 1954a. The Self and the Object World. *Psychoanal. Study of the Child*. IX.
- , 1954b. Psychotic Identification. *J. Amer. Psz. Assn.* II.
- PIERS, G.-SINGER, M. B., 1953. *Shame and Guilt*. Springfield: Thomas.
- REICH, A., 1954. Early Identifications as Archaic Elements in the Superego. *J. Amer. Psz. Assn.* II.
- SANDLER, J., 1960. On the Concept of the Superego. *Psychoanal. Study of the Child*. XV.

(Eset)tanulmányok

- és ROSENBLATT, B., 1962. The Concept of the Representational World. *Psychoanal. Study of the Child*. XVII.
- SPITZ, R. A., 1951. Psychogenic Diseases in Infancy. *Psychoanal. Study of the Child*. VI.
- WEIL, A. P., 1953. Certain Severe Disturbances of Ego Development in Childhood. *Psychoanal. Study of the Child*. VIII.